Kriminološki pogled na svobodo in varnost v postmoderni družbi

Zoran Kanduč¹

»Kot v vseh časih se tudi zdaj ljudje delijo na sužnje in svobodnjake; kajti kdor nima zase dveh tretjin svojega dneva, je suženj, pa naj bo kdor koli že hoče: državnik, trgovec, uradnik, učenjak«

(Nietzsche 2005: 194).

Za postmoderno stanje »družbenih stvari« je značilna ekstenzivna in intenzivna (pravzaprav totalitarna) ekspanzija pritiskov na čedalje bolj atomiziranega (čeravno hkrati tudi vse bolj podružbljenega/kolektiviziranega) posameznika, od katerega se pričakuje, da svoje osebnostne potenciale – predvsem delovne in potrošniške zmožnosti – (pre)oblikuje v skladu s strukturno-heteronomnimi standardi. To pa mora – scela v duhu vladajoče liberalne ideologije (oziroma objektivne iluzije) – početi seveda prostovoljno. Še drugače povedano, to, kar se šteje za družbenozgodovinsko in individualno ali organizacijsko/institucionalno nujnost (»usodo«) je treba sprejemati svobodno (tovrstne odločitve imajo nedvomno pomembne psihološke posledice, npr. v smislu niza bolj ali manj kompleksnih racionalizacij, s katerimi ljudje interpretirajo/osmišljajo aktivnosti, ki jih sicer pri zdravi pameti bržkone ne bi bili pripravljeni »avtorizirati«). Po drugi strani pa je videti, da se vse bolj širi občutenje ogroženosti (ne-varnosti), denimo v razmerju do ekoloških, zdravstvenih, ekonomskih, ontoloških, identitetnih, eksistencialnih ter, ne nazadnje, kriminalnih tveganj in nevarnosti.

Ključne besede: postmoderna družba, varnost, svoboda, demokracija, kapitalizem, konvencionalna kriminaliteta

UDK: 316.42/.47+343.3/.7

Uvodne opazke

Besedi »svoboda« in »varnost« označujeta vrednoti, katerih pomembnost je vsekakor nesporna (in sicer v tako rekoč vseh sferah ali razsežnostih družbenega in posameznikovega življenja). No, očitno pa je tudi to, da njuna subjektivna in objektivna vrednost ni nekaj nespremenljivega ali stanovitnega (zgolj za ilustracijo: prav nič čudnega ni, če »ista« oseba v različnih časovnih obdobjih ali življenjskih situacijah daje prednost enkrat eni in drugič drugi vrednotni orientaciji). V aktualni, postmoderni družbeni konstelaciji je razmerje med njima pogosto – vsaj na ravni propagandno-ideološkega in medijskega diskurza – opredeljeno nekako takole: varnost je zaskrbljujoče ogrožena, zaradi česar se je/bo treba odreči določeni količini svobode.² V tej dile-

ličine svobode v zameno za varnost, ki jo daje – načeloma vsakomur - državna oblast razpravljal že Beccaria: »Zakoni so pogoji, pod katerimi so se neodvisni in osamljeni ljudje povezali v družbo, ker so se naveličali živeti v nenehnem vojnem stanju in uživati svobodo, ki je zavoljo negotovosti, da bi jo ohranili, postala nekoristna. Zato so žrtvovali del nje, da bi varno in spokojno uživali njen preostanek. Vsota vseh teh, dobremu vsakogar žrtvovanih obrokov svobode, tvori suverenost nekega naroda in vladar je njihov zakoniti varuh in upravitelj. Toda samo oblikovati to naložbo še ni bilo dovolj; treba jo je bilo braniti pred nasilnimi prilastitvami posameznikov, ki hočejo iz te skupne kašče venomer jemati ne le svoj delež, temveč si hočejo prilastiti tudi tisto, kar je last drugih. Potrebni so bili otipljivi razlogi, sposobni duha slehernega človeka odvrniti od tega, da bi zakone družbe spet potopili v nekdanji kaos. Ti otipljivi razlogi so kazni, določene za kršitelje zakonov« (2002: 61-62). No, avtor slovitega dela O zločinih in kaznih je pravzaprav zgolj povzel tezo, ki jo je obširneje razvil že Hobbes: da bi presegli nevzdržno »naravno stanje« nebrzdane svobode (»condition of warre«), v katerem je

mi je svoboda prikazana kot nekaj, kar že itak zgledno obstaja³ (v največjem obsegu bojda predvsem za vse tiste, ki imajo srečo/privilegij, da živijo – pravzaprav večinoma bolj delajo – v demokratični družbi⁴ in liberalni državi), varnost pa je nekaj, kar se krči, tj. dobrina, ki jo kaže čim bolje zavarovati/okrepiti, in to ne le z državnimi ukrepi in dejavnostmi (vključno seveda s kaz-

¹ Zoran Kanduč, dr. pravnih znanosti, Inštitut za kriminologijo pri PF v Ljubljani, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana.

Tovrstne – običajno ne ravno zgledno prostovoljne – »kupčije« niso kajpak v ničemer posebnost postmodernih časov. Ravno nasprotno. In vselej so tisti (praviloma vladajoči), ki so zagotavljali ali vsaj obljubljali varnost (pred zunanjimi in notranjimi sovražniki ali škodljivci), za to specifično »storitev« terjali ustrezno (ne vedno najbolj pošteno) plačilo, npr. v obliki davkov, presežnega dela, materialnih dobrin in pokorščine. Sicer pa je o nujnosti žrtvovanja določene ko-

novanjem), ampak tudi ali pa celo zlasti s preventivnim – npr. primerno osveščenim, previdnim in samoomejevalnim – vedenjem vsakega posameznika⁵ (ta pa lahko dandanes računa, če to kajpak finančno zmore, tudi na plačano pomoč ponudnikov komercialnih/tržnih izdelkov in storitev, ki da zmanjšujejo najrazličnejša varnostna tveganja).

Kaj je tu problematično? Marsikaj. Za skromen začetek: svoboda in varnost sta dobrini, ki sta dokaj neenakomerno porazdeljeni (med državami, družbami, socialnimi skupinami in posamezniki). Če svobodo – vsaj za prvo silo – opredelimo

»every man Enemy to every man« in kjer je posameznikovo življenje »nasty, brutish and short«, je treba s pogodbo vzpostaviti centralizirano državno oblast (»a common Power to keep them all in awe«), ki učinkovito monopolizira sredstva, aparate in uporabo nasilja. Glede kritike takšnega pojmovanja razmerja med svobodo in varnostjo, ki prezre miroljubne družbene formacije, za katere je značilna »regulirana anarhija« (Max Weber), glej Scheerer in Hess: 1997: 105–196.

- Če se zgolj za hip pogreznemo v močvirje dominantne ideologije, potem se da vsaj za »tranzicijske«, »posocialistične« družbe z osupljivo natančnostjo določiti, kdaj je v njih zasijalo težko pričakovano (in za mnoge zaslepljujoče) sonce svobode: ta srečni dogodek je napočil z vzpostavitvijo večstrankarskega političnega sistema in kapitalistično-tržnega gospodarstva. Zanimivo pa je, da je bilo tedaj razmerje med svobodo in varnostjo predstavljeno precej drugače: zdaj ko imate svobodo, se pač morate odreči nekdanjim socialnim, ekonomskim in še mnogim drugim oblikam varnosti (svoboda ima namreč svojo ceno). Še drugače in za odtenek bolj kritično rečeno: svoboda, skrbno ukrojena po zahodnih zgledih (iz katere previdno izpuhti najprej ekonomska varnost), je v glavnem v tem, da se ji prostovoljno odrečeš, predvsem s prodajo delovne sile po možnosti najugodnejšemu ali vsaj najmanj odurnemu zasebnemu ali javnemu povpraševalcu (ki se po neki groteskno sprevrženi logiki imenuje »delodajalec«).
- Wallerstein (2004: 160-165) opozarja, da ima »demokracija« zelo velik pomen predvsem za devetnajst odstotkov svetovnega prebivalstva (precej neenakomerno razpršenega po političnih enotah svetovnega kapitalističnega sistema), tj. za srednji sloj (oziroma »kadre«, ki jih vrhnja plast nenehno nagovarja, nagrajuje in pomirja, saj potrebuje njihovo prostovoljno/aktivno pomoč pri ohranjanju družbene in ekonomske ureditve). Ta socialna kategorija je namreč po zaslugi »demokracije« (ki pa je skrajno omejena in šepava celo v tako imenovanih liberalnih državah) pridobila otipljive/izdatne prednosti: »In to, da ima majhna skupina držav več bogastva, bolj liberalno državo in bolj ali manj delujoč večstrankarski sistem, skratka, da je le malo držav civiliziranih, ni vzrok, temveč posledica globokih neenakosti v svetovnem sistemu kot celoti. In zato zveni ta retorika v nekaterih delih sveta resnično, v drugih, večjih delih pa se zdi precej votla. /.../ Ko zahodni voditelji pridigajo državam tretjega sveta o prednostih demokracije - in to počno kar naprej -, so bodisi zavestno slepi za resničnost svetovnega sistema bodisi cinični bodisi poudarjajo moralno superiornost lastnih držav« (2004: 161).
- 5 Prim. Pitch 2006: 23–25.

kot zmožnost za delovanje6 (oziroma kot repertoar uresničljivih vedenjskih opcij, ki jim ima posameznik na voljo), potem vidimo, da je tesno povezana s tem, kar nekdo (npr. posameznik, podjetje ali politična organizacija) ima, tj. z resursi, katerih pravno priznani/zavarovani lastnik je (in ki jih učinkovito ali de facto nadzoruje). V tem pogledu se svoboda in varnost pravzaprav ne izključujeta, zakaj prva vrednota v precejšnji meri implicira drugo. A to še ni vse. Zaplete se tudi pri konkretnejšem razumevanju obeh vrednot. V zadnjem času je opaziti, da se samostalnik »varnost« vse bolj oddaljuje od nekdaj dokaj samoumevnih spremljevalcev (vsaj v tukajšnjem prostoru), namreč pridevnikov, kot sta socialna in ekonomska. Ta razvojni proces je v marsičem pogojen s predrugačenim pojmovanjem/funkcioniranjem nacionalne države (in kajpak njenih članov, tj. državljanov): po novem naj bi bil posameznik tisti, ki je v prvi vrsti odgovoren za preprečevanje vsakovrstnih tveganj.⁷ Da bi bil postmoderni »subjekt« kos tej težavni nalogi, je priporočljivo, da se čim bolj približa psihološkemu idealu »(novo)liberalnega« človeka: biti mora manično aktiven, kameleonsko prilagodljiv, navajen na odsotnost navad, skrbno samonadzorovan (sam svoj birič, animator in motivator), pripravljen/željan sprejemati hude storilnostne/delovne obremenitve, fleksibilen, mobilen, konkurenčen, voljan reagirati na vedno nove »izzive«, podjeten, neodvisen (predvsem od državne pomoči), »internalen« (dojemati se mora kot avtor ali subjekt tega, kar počne, in tistega, kar se mu dogaja) ...

Še bolj zamotano je opredeliti svobodo (ne nazadnje tudi zato, ker se ta baje nanaša na zelo različne entitete, npr. na svet – free world –, družbo, posameznika ali njegovo voljo). V tej zvezi je nemara koristno najprej opozoriti na razloček med svobodno voljo (free will) in svobodo delovanja. V prvem primeru gre za to, ali nekdo sploh lahko hoče to ali ono smer (ne)delovanja, v drugem primeru pa imamo opraviti s posameznikovo zmožnostjo, da nekaj stori ali opusti, če to pač (iz katerega koli razloga ali vzroka že) hoče. Svoboda delovanja utegne biti/postati omejena na zelo raznolike načine, npr. z zunanjimi silami, ob-

Prim. Ruggiero 2001: 178–180.

[&]quot;Telo in skupnost sta zadnji obrambni oporišči na vse bolj opustošenem bojišču, na katerem dan za dnem in z malo ali brez predaha poteka vojna za gotovost, zanesljivost in varnost. Zdaj morata opravljati naloge, ki so bile nekoč porazdeljene med številne trdnjave in utrdbe. Od njiju je zdaj odvisno več, kakor sta zmožni nositi, in tako bosta verjetno poglobila, ne pa ublažila strahove, zaradi katerih so se iskalci varnosti zatekli v njuno zavetje. Nova osamljenost telesa in skupnosti je posledica širokega niza temeljnih sprememb, ki jih zajema razdelek tekoča moderna. Še zlasti pomembna v tem nizu pa je tale sprememba: to, da država zanika, odpravlja ali razprodaja vse glavne pritikline svoje vloge glavnega (morda celo monopolnega) oskrbovalca z gotovostjo in varnostjo, iz česar izhaja njena nepripravljenost, da bi priznala, da si njeni subjekti želijo gotovosti in varnosti« (Bauman 2002: 232–233).

jektivnimi (naravnimi ali socialno-intersubjektivno ustvarjenimi) ovirami, situacijskimi prisilami, psihičnimi motivi (kot so npr. želja, strah in sočutje), zakonskimi/pravnimi in moralnimi (bodisi ponotranjenimi ali avtonomnimi) normami, (ne)formalnimi sankcijami, telesnimi in kognitivnimi zmožnostmi ... Vse to je vsaj na prvi pogled videti precej neproblematično,8 dosti bolj kontroverzna in zagatna pa je svoboda volje. Denimo: ali oseba X zmore hoteti drugače, kot pač (v danem trenutku ali konstelaciji notranjih in situacijskih okoliščin) hoče? Oziroma: ali bi bila mogla hoteti drugače v primerjavi s tistim, kar je dejansko hotela? Odgovoriti na tovrstna vprašanje je vse prej kot preprosto opravilo,9 še zlasti zato, ker ni jasno, kako naj bi se tega problema sploh lotili (zdi se namreč, da ga ni mogoče rešiti zgolj na podlagi zavedanja/zaznavanja tega, kar počnemo in domnevnih motivov, ki naj bi bili sprožili dano ravnanje¹⁰). Boli ali manj očitno je morda le to, da – vselej kaj-

pada zgolj relativna - svoboda delovanja ne implicira nujno ali logično svobodne volje, kar pa po drugi strani ne pomeni, da morebitna ali dejanska »determiniranost« posameznikovega hotenja izključuje osebno odgovornost za njegove storitve ali opustitve.11 Zato bržkone ne preseneča, da se svoboda najpogosteje dojema predvsem kot odsotnost zunanjih omejitev in prisil (kajpak ne nujno vseh/vsakršnih, marveč predvsem tistih, ki so ocenjene kot »nelegitimne«, kar pa zopet na stežaj odpre duri različnim - in tudi medsebojno izključujočim se - interpretacijam moralne, pravne, politične, ekonomske, socialne, kulturne ali ekološke ne/upravičenosti ovir, ki se postavljajo po robu hotenju te ali one - fizične ali »pravne« - osebe). Z drugimi besedami, opraviti imamo z »negativno« (Berlin) ali »abstraktno« (Hegel)12 svobodo, ki pomeni v prvi vrsti to, da lahko posameznik (ali organizacija) počne to, kar hoče (drugi pa ga ne ovirajo ali onemogočajo pri uresničevanju njegovih ciljev, namer, želja ali načrtov). Pomanjkljivosti tovrstne koncepcije svobode gotovo ne manjka.13 Njena nemara ključna hiba je v tem, da »prezre« psihične reperkusije socializacije (oziroma tihega in praviloma zavestno nezaznanega oblikovanja tako imenovane sekundarne - socialno sprejemljive, pričakovane ali zapovedane - motivacije14), tj. podružbljanja/podružbljenja

njegove izbire, in sicer ne le v zvezi s »cilji«, temveč tudi tedaj, ko gre za »sredstva«)? Če bi se prostodušno zadovoljili s »pojasnili« (pomenskimi konstrukcijami, ki osmišljajo konkretne vedenjske odzive), ki jih ljudje dajejo o svojih ravnanjih (če se čutijo dolžne to storiti), potem bi po vsej verjetnosti odgovorili pritrdilno, kar pa ne bi bilo nujno pravilno: »Danes številni socialni psihologi spodbijajo predpostavko o neposrednem dostopu do internih procesov, ki določajo naše presoje in ravnanja. Kljub temu pa se morajo zavedati povsem očitnega dejstva: ljudje odgovarjajo na postavljena vprašanja tako, da za svoje obnašanje in svojo sodbo radi navajajo vzroke ali razloge, in so pri tem prepričani, da na postavljeno vprašanje odgovarjajo pravilno in po resnici. Ali so potem ti socialni psihologi nori, ker niso opazili, s kakšno lahkoto pretanjena vsakdanja psihologija producira vzroke in razloge? Seveda ne. Če ljudje tako brez težav odgovarjajo na vzročna vprašanja, to ni zato, bodo trdili ti psihologi, ker bi imeli neposređen dostop do procesov, temveč zato, ker razpolagajo s 'teorijami' ali pojmovanjih o teh procesih, s teorijami, ki jih je dovolj 'priklicati' in izgovoriti, da na vzročno vprašanje elegantno odgovorimo« (Beauvois 2000: 29).

No, ta videz je precej varljiv, in sicer ne oziraje se na dejstvo, da je individualna svoboda ena izmed osrednjih vrednot ali celo »potreb« (prim. Rus in Toš 2005: 21–28), še posebej v postmodernem ali postmaterialističnem kulturnem kontekstu. Namreč: če bi bila svoboda delovanja – ki jo psihologi in sociologi včasih enačijo s potrebo po nadzoru, samoregulaciji, avtonomiji, samodoločitvi ali samouresničevanju – zares tako dragocena, potem bi pričakovali, da bi se ljudje neprimerno bolj občutljivo (kljubovalno, nejevoljno ali celo agresivno) odzivali na njene mnogovrstne in sistematične (strukturno vsiljene) omejitve. Vendar pogosto za čuda ni tako: »Prav nasprotno, zdi se, da ljudi vse napeljuje na to, da mislijo in sklepajo tako, da ovire, celo kadar so realne, minimizirajo ali jih celo preprosto zanikajo« (Beauvois 2000: 38).

S tem problemom so se ubadali domala vsi omembe vredni misleci. Schopenhauer - ki je morda najbolj dosledno vztrajal pri razločevanju med svobodo volje in delovanja - je bil prepričan, da volja ni svobodna, ampak determinirana (s posameznikovim empiričnim značajem in motivom oziroma njegovo predstavo o realnosti). Nemški filozof v tej zvezi ponuja naslednjo ilustracijo. Zamislimo si moža, ki po izteku delovnega časa takole razmišlja o tem, kaj vse da bi lahko tedaj počel: »Lahko bi se sprehajal po mestu, lahko bi srebal pivo in klepetal s prijatelji v kavarni, lahko bi se podal v naravo ali pa celo odrinil v širni svet in se nikoli več vrnil v rodni kraj. Vse te in še mnoge druge opcije so mi voljo: svoboden sem in izberem lahko katero koli od njih. A vseeno se v tem trenutku ne bom odločil za nobeno od njih. Raje se bom - tako kot običajno, vendar, da se razumemo, povsem svobodno - napotil domov k ženi.« Schopenhauer to hipotetično premlevanje komentira takole: »To je natančno tako, kot če bi si voda govorila: lahko delam valove (seveda, v morju med nevihto), lahko tečem po hribu navzdol (seveda v rečni strugi), lahko se poženem v globel in se penim (seveda, v slapu), lahko se vzpenjam navzgor (da, v fontani), lahko izhlapim in izginem (da, ob določeni temperaturi), vendar pa trenutno ne počnem nič od tega, saj prostovoljno ostajam mirna in čista voda v ribniku« (On the Freedom of the Will, navedba v Janaway 2002: 94-95).

Zakaj ne? Epicenter problemov je mogoče vsaj za silo strniti v tole vprašanje: ali ima posameznik neposreden (npr. na introspekciji utemeljen) dostop do notranjih/psihičnih procesov (ki določajo

¹¹ Prim. Schafer 1968: 140-144; Schopenhauer 1990: 115-119.

Prim. komentar Heglovega pojmovanja svobode v Singer 2001: 59.

Hegel (1989: 53-55) je pomisleke do »abstraktne« ali »formalne« svobode strnil v petnajstem paragrafu knjige »Temeljne smernice pravne filozofije« (Grundlinien der Philosophie des Rechts).

⁴ »V želji, da bi podružbili svojega otroka, mu starši vsiljujejo kriterije realnosti (ki določajo, kaj je mogoče od tega, kar se želi) oziroma kriterije družbene (družinske) sprejemljivosti in nesprejemljivosti njegovih želja, kar je Freud poimenoval načelo realnosti. Da bi otrok sprejel princip realnosti kot sekundarni sistem motivacije, mora opustiti nekatera ravnanja, ki mu prinašajo ugodje, prav tako pa se mora sprijazniti z nekaterimi ravnanji, ki mu prinašajo

posameznikovega »volje«,15 ki izhaja iz pro- in reaktivnih, formalnih in neformalnih nadzorstvenih mehanizmov/aktivnosti (oziroma iz pozitivnih in negativnih sankcij, nagrad in kazni). Posledice tovrstne »opustitve« so na dlani: če razumemo posameznikove izbire/preference kot (iz)ključno podlago njegove svobode, potem postavimo v oklepaj odgovor(e) na vprašanje, kako in zakaj je v resnici prišlo do takšnih odločitev (in z njimi povezanih dejanj) oziroma po kakšnih/katerih poteh so se razvile individualne želje, aspiracije in vrednotno-ciljne orientacije. Še drugače rečeno, če upoštevamo, da so posameznikovi motivi (ali vsaj »teorije«, s katerimi sebi in drugim pojasnjuje/ upravičuje svoja prostovolina ravnanja) v dobršni meri družbeno-zgodovinski nasledki delovanja kompleksnega sistema družbene kontrole (social control), 16 potem bi iz tega logično izhajalo, da je »abstraktna svoboda« (zmožnost početi to, kar se ti pač zahoče) pretežno heteronomna (orkestrirana in dirigirana od zunaj).

Ideologija svobode, konvencionalna kriminaliteta in »zločin vseh zločinov«

Mnenje, da je posameznik v kapitalističnem sistemu svoboden, tvori srčiko vladajoče ideologije. Ta predstava je precej razširjena in, kot se zdi, globoko zakoreninjena v zavesti ljudi, in to navkljub dejstvu, da večina preživi večino budnega časa v pretežno heteronomnih/podrejenih pozicijah (v glavnem

neugodje« (Milovanović 2005: 248). Pisec opozarja, da je v prvi fazi vzpostavljanja družbeno/družinsko sprejemljivega hotenja ključno zastraševanje (in kajpak nagrajevanje, ki pa je ravno tako oblika sankcioniranja, tj. zunanjega/heteronomnega »motiviranja«); šele čez čas otrok s poistovetenjem ponotranji želje odraslih (nekatere od njih pretvori tudi v »občutek dolžnosti«) in posledično »samoniklo« hoče to, kar se od njega pričakuje. O vlogi sile/nasilja pri vzgoji (oziroma podružbljanju in normalizaciji) otroka v družinskem okolju glej Kuzmanić 2002: 87-92. Vlogo zastraševanja v procesu socializiranja je sicer obširno in poglobljeno preučil Elias: »Za razumevanje vedenja, ki ga družba predpiše in vtisne svojim pripadnikom, ne zadošča poznavanje racionalnih ciljev, ki jih navajajo kot utemeljitev zapovedi in prepovedi, temveč je treba temeljito proučiti strahove, ki so nagnili pripadnike te družbe in še posebno varuhe teh prepovedi k takemu uravnavanju vedenja./.../ Strahovi so ena najpomembnejših povezav, po kateri se struktura družbe prenaša na individualne duševne funkcije. /.../ Strahovi, ki jih starejši ljudje zavedno ali nezavedno zbujajo malemu otroku, se usedejo vanj in se odtlej reproducirajo deloma tudi bolj ali manj samodejno. Strahovi tako predelajo otrokovo gnetljivo dušo, da se lahko med odraščanjem postopoma sam začne vesti v skladu z uveljavljenim standardom – naj mu zbuja strah neposredna fizična sila ali odpoved, omejitev hrane ali ugodja« (2001: 402-404).

kot prodajalci delovne sile, v dobršni meri pa tudi tedaj, ko funkcionirajo kot potrošniki17). Kako je to mogoče? Mar gre tu za tipično iluzijo? Verjetno res, a ta po svoji naravi ni subjektivna, marveč objektivna, 18 namreč utemeljena na pravilni zaznavi normalnih menjalnih razmerij, v katerih posameznik nastopa kot lastnik. Lastninska pravica mu omogoča, da svobodno upravlja to, kar pač - glede na biološko, socialno ali individualno »loterijo« (dobro ali slabo »srečo« oziroma bolj ali manj naključnih ali »arbitrarnih« okoliščin) - ima, predvsem pa dopušča, da po svoji prosti volji odloča, ali bo to, kar je njegovo (npr. čas, energijo, telo, osebnostne potencialne, veščine, znanja, sposobnosti, imetje ...) menjal za nekaj drugega (po možnosti zanj več vrednega¹⁹). Še drugače rečeno, v sferi menjalnih transakcij so vsi kapitalistični subjekti svobodni in formalno enaki, država (navidezno nevtralna, transcendentna organizacija) pa varuje lastnino vseh, tako premožnih, onih vmes (bogatašev na čakanju) in revežev: v pravno-politični perspektivi so - če poenostavimo - kapitalisti in proletarci bistveno izenačeni, saj družbene in ekonomske neenakosti ne štejejo nič, čeravno so de facto kajpada ključne.20

Kapitalizem je svetovni in zgodovinski sistem, katerega temeljno gonilo je neskončna in konkurenčna akumulacija

Prim. Schafer 1968: 142–143.

¹⁶ Prim. Scheerer in Hess 1997: 119-120.

Radikalno kritiko avant la lettre nenehnega ustvarjanja potrošniških potreb/ciljev – oziroma »the politics of desires« (Scheerer in Hess), ki je gotovo osrednji dejavnik »opijatizirane« kontrole v sodobni kapitalistični družbi (in ki je v »zadnji instanci« seveda strukturno-ekonomsko določena/vsiljena) – je nakazal že Hegel: »To, čemur Angleži rečejo udobje (comfortable), je nekaj neizčrpnega in neomejenega. Drugi ti lahko razkrijejo, da je nekaj, kar si doslej štel za udobje, pravzaprav neudobje, in tovrstna odkritja se lahko nadaljujejo v nedogled. To pomeni, da se potreba po večjem udobju ne oblikuje neposredno v posamezniku, ampak je nekaj, kar ti je sugerirano od tistih, ki želijo skovati dobiček na ta način, da jo ustvarijo« (1989: 326, dodatek k paragrafu 191). Za podrobnejšo kritično oceno potrošniških želja glej Kurz 2000: 109–128.

Prim. podrobnejšo analizi ideologije svobode v Reiman 1998: 200-212.

¹⁹ Prim, Simmel 2005: 40-67.

Takšne so med drugim zato, ker ima grobo dejstvo, da imaš za preživljanje na voljo zgolj svojo »delovno silo« (in si torej strukturno obsojen na vlogo proletarca, pravzaprav prostovoljnega/honorarnega sužnja), nekdo drug pa ima v lasti sredstva za proizvajanje (oziroma jih nadzoruje/upravlja), za posledico implicitno (ideološko zakamuflirano) in permanentno sistemsko prisilo, zaradi katere moraš (če nočeš pristati na še večje obubožanje) svobodno (namreč ne da bi te kdo k temu »spodbudil« s fizično silo, grožnjo ali prevaro) vstopiti v delovno – oblastno, hierarhično in heteronomno – razmerje, v katerem ti »delodajalec« ukazuje, kaj (ter tudi kako, koliko, kje in kdaj) moraš delati, hkrati pa si prisvaja še presežno delo/vrednost, ki je vir njegovega dobička (in navsezadnje najvažnejši razlog, da ti je milostljivo dopustil, da mu vdano služiš z vsemi zanj uporabnimi/koristnimi osebnostnimi resursi). Prim. Kymlicka 2005: 260–275, 280–287.

kapitala,²¹ njegovo prapočelo pa je tako imenovana prvotna akumulacija, tj. nasilna, roparska ali plenilska prilastitev bogastva.²² Ta izvirni greh je sčasoma seveda pozabljen oziroma izrinjen ali izrezan iz kolektivnega spomina. Ko sistem preide v bolj ali manj normalno delovanje - v »železno kletko« (Weber)23 strukturno generiranih prisil in funkcionalnih imperativov -, že gola porazdelitev osrednjih in na lastninskih upravičenjih utemeljenih družbenih vlog (in »značajev«24) omogoča/določa, da potekata izkoriščanje in zatiranje večinoma v okviru zakonite forme (in celo s prostovoljnim/svobodnim pristankom objektivno podrejenih). Če kdo v takšnih okoliščinah samovoljno poseže v lastnino kogar koli že, tvega, da bo njegovo ravnanje kazensko sankcionirano kot »zločin« (storilec pa bo obravnavan kot »kriminalec«). Ne pozabimo namreč, da imajo dejanja, ki so zakonsko določena kot kazniva (in jih zato štejemo za »kriminalna«), najpogosteje to skupno lastnost, da ogrožajo/napadajo že samo možnost proste menjave, saj žrtvi ne dopustijo, da bi svobodno razpolagala s tem, kar ima v lasti, npr. z njenim telesom, življenjem ali (ne)materialnimi dobrinami. Zato vsekakor ne preseneča, da so nasilna ravnanja (v ožjem smislu), kraje (v ožjem smislu) in prevare/goljufije (v ožjem smislu) dojeti in ovrednoteni kot nekaj, kar je do te mere nevarno/škodljivo, da je treba njihove potencialne in dejanske storilce odvračati/zastraševati s stanovitno grožnjo, ki jo utelešajo kazenske sankcije.25

Vendar pa najhujšega možnega hudodelstva znotraj kapitalističnega sveta (oziroma v očeh vladajočih in privilegiranih slojev ter njihovih zagovornikov, privržencev in prisklednikov) ne kaže iskati v kalejdoskopski množici »konvencionalnih«kaznivih dejanj (ki so najpogostejša tarča kazenskopravnega sistema, criminal law in action). Oznako »zločin vseh zločinov«bi si namreč prej zaslužil – vsaj če sodimo po silovitosti represivnih (a tudi preventivnih!) reakcij, ki jih je izzval/sprožil – kolektivni upor zoper etablirano lastninsko ureditev, še posebej pa nacionalizacija/socializacija ključnih ekonomskih resursov, npr. zemlje, naravnih bogastev, industrije, trgovine in bančništva. Ampak pozor. Kako sankcionirati ta nezaslišani prestopek

(ki se je v zgodovini prvič udejanjil z rusko revolucijo²⁶) v situaciji, v kateri so nekdanji - domači in/ali tuji (namreč kolonialni ali imperialni) - izgubili oblastne pozicije? Številne in mnogovrstne izkušnje kažejo, da v takih primerih prevzamejo vlogo strogega kazenskega sodnika in hladokrvnega eksekutorja druge države, v prvi vrsti seveda najmočnejše (pravzaprav najbolj nasilne) in hegemonske sile v svetovnem kapitalističnem sistemu (v dvajsetem stoletju so to ZDA - samooklicana duhovna avantgarda človeštva, sestavljena iz izbrancev posebnega, bojda celo najboljšega možnega kova²⁷ -, njihova najzvestejša sister in arms pa je Velika Britanija), ki se običajno oprejo še na poražene kontrarevolucionarne skupine/sloje. Sankcije, ki doletijo prestopnike (oziroma »organizirane kriminalne združbe« sistemsko najnevarnejšega tipa, npr. vlade, politična gibanja ali ljudstva), so praviloma skrajno resne in neusmiljene (za nameček pa so še relativno nagle in zanesljive, kar je sicer preverjen recept uspešnega kaznovanja, ki ga je - resda le za nacionalni kaznovalni sistem moderne družbe – priporočil že Beccaria²⁸), npr. oborožena agresija (ki jo je bila nemudoma deležna že prva sodobna »rogue state«,29 namreč Sovjetska zveza), ekonomska

[»]Nekoč je J. B. Priestly rekel, da se je um angleških konservativcev prav na vrhuncu ruske revolucije pomračil in se poslej ni nikoli več razbistril« (zgodovinarka Denna Frank Fleming, The Cold War and its Origins 1917–1960; navedba v Ganser 2006: 72).

²⁷ Prim. Chomsky 2005: 73-81.

[»]Nadvse pomembno je torej, da zločinu čim prej sledi kazen, če hočemo, da se v rovtarski pameti ob zapeljivem slikanju donosnega zločina nemudoma zbudi z njo tesno povezana misel na kazen« (Beccaria 2002: 89).

Poleg vojaške agresije - te »preventivne« vojne avant la lettre (prim. Chomsky 2005: 110-11) -, v kateri so sodelovale britanske, francoske, ameriške, japonske, poljske in druge čete, je bila nova/boljševistična oblast izpostavljena še drugim kazenskim sankcijam: okoli nje so vzpostavili »železno zaveso«, tj. izolacijski/karantenski/karceralni pas antikomunističnih držav (cordon sanitaire), tuji poslovneži pa so striktno zavračali v bistvu zelo velikodušne ponudbe, da bi investirali v deželi, okuženi z »rdečim virusom«. Hobsbawm v tej zvezi opozarja, da se je bila mlada ZSSR, odrezana od ostanka svetovnega gospodarstva, pravzaprav prisiljena podati po poti samostojnega razvoja (»socializma v eni državi«): »Paradoksno je v tem kmalu našla svoj najmočnejši ideološki argument. Zdelo se je, da je imuna na velikansko gospodarsko krizo, ki je uničila kapitalistično gospodarstvo po zlomu Wall Streeta leta 1929. /.../ Med obema vojnama in zlasti v tridesetih letih je stopnja rasti sovjetskega gospodarstva prehitela vse druge države razen Japonske in v prvih petnajstih letih po drugi svetovni vojni so gospodarstva 'socialističnega tabora' rasla znatno hitreje kot tista na Zahodu ... /.../ Za zaostalo in primitivno deželo, ki ni imela dostopa do tuje pomoči, je direktivna industrializacija z vsem svojim trošenjem in neučinkovitostjo pravzaprav delovala občudovanja vredno. Z njo je ZSSR v nekaj letih postala veliko industrijsko gospodarstvo, ki je bilo v nasprotju s carsko Rusijo sposobno preživeti in zmagati v vojni z Nemčijo kljub začasni izgubi območij, kjer je živela tretjina njegovega prebivalstva in kjer je stala polovica obratov njegovih številnih industrij. Dodati je treba, da bi se le v

[»]Neskončna akumulacija je precej preprost koncept; pomeni, da ljudje in podjetja akumulirajo kapital zato, da bi akumulirali še več kapitala, proces, ki je kontinuiran in neskončen. Če rečemo, da sistem 'daje prednost' taki neskončni akumulaciji, to pomeni, da obstajajo strukturni mehanizmi, s katerimi se kaznuje ali celo odstrani iz družbenega prizorišča vse, ki imajo drugačne motivacije; medtem ko so ti, ki delujejo s pravimi motivacijami, nagrajeni in, če so uspešni, tudi bogatijo« (Wallerstein 2006: 34).

²² Prim. Negri in Hardt 2003: 213–215.

²³ Prim. Gamble 2006: 16–19.

²⁴ Prim. Boutellier 2000: 118–122; Kurz 2000: 21–28.

²⁵ V zvezi z (ne)učinkovitostjo tovrstnih groženj glej McGuire 2004: 176-196.

blokada ali izolacija, razne oblike »specialnega« (npr. psihološko-propagandnega) vojskovanja, državni udar, sabotaže, atentati, pokoli, mučenja, »izginjanje« ljudi (v sklopu profilaktičnega čiščenja političnega telesa), uničevanje naravnih bogastev in druge infrastrukture, teroristični napadi ...

Vlade in dominantne skupine v vodilnih (oziroma industrijsko najbolj razvitih) kapitalističnih državah so se kajpak dobro zavedale, da je »preventiva boljša kakor kurativa«, in sicer tako na domačem terenu kakor tudi na njihovih »interesnih območjih«. Za sistematično odvračanje podrejenih od morebitne prevratniške teorije in prakse sta bila najpogosteje uporabljena dva preverjena nadzorstvena prijema, in sicer podeljevanje koncesij30 (lekarniško stehtanih korenčkov v zameno za pridnost in poslušnost) ter ideološka indoktrinacija³¹ (v sklopu katere je odigral še posebej pomembno vlogo antikomunizem,³² ki ostaja še vedno sestavina trdega jedra prokapitalistične propagande). Za vsak slučaj pa so bili predvideni in po potrebi seveda tudi uporabljeni tudi trši represivno-kaznovalni in prevetivno-zastraševalni ukrepi, ki so jih pogosto izvajale tajne obveščevalne službe (npr. CIA in MI6 ter njune nacionalne/kolaborantske »podružnice«33).

malokaterem drugem režimu ljudje med vojno, pa tudi v tridesetih letih mogli ali hoteli tako žrtvovati« (2000: 370, 371, 376). Hobsbawm poudarja, da zgodovine »kratkega dvajsetega stoletja« ni mogoče razumeti brez ruske revolucije in njenih (ne)posrednih učinkov (z drugimi, bolj kriminološkimi besedami: v ozadju dinamike tega obdobja, bistveno zaznamovanega s »hladno vojno«, ki se je pričela že daljnega leta 1917, je dialektika zločina vseh zločinov in kazenskih, preventivnih in represivnih reakcij): »Ne nazadnje zato, ker se je na koncu izkazala kot odrešiteljica liberalnega kapitalizma, saj je po eni strani omogočila Zahodu, da je zmagal v drugi svetovni vojni proti Hitlerju, po drugi strani pa je spodbudila kapitalizem k temu, da se je sam reformiral in – paradoksno – zaradi očitne imunosti Sovjetske zveze na veliko gospodarsko krizo opustil verovanje v ortodoksnost prostega trga« (2000: 79).

- ³⁰ Prim. Wallerstein 2004: 162-163.
- 31 Prim. Chomsky 2005: 23-27.
- 32 Prim. Hunt 1990: 176-180.

No, najhujšega možnega zločina, ki se ga da zamisliti na mentalnem obzorju moderne/kapitalistične družbe, zaradi specifičnega razmerja sil vendarle ni bilo mogoče vselej sankcionirati takoj, neposredno in sorazmerno njegovi teži. Toda glede na to, da kapitalizem ni le ekonomsko zavidljivo uspešen (če prizanesljivo odmislimo vztrajajoče neenakosti, revščino, brezposelnost, pretirane delovne obremenitve zaposlenih, uničevanje, onesnaževanje in izčrpavanje naravnih resursov ter drugo postransko škodo), ampak je bojda tudi osupljivo pravičen sistem (saj njegova »nevidna roka« tržnih mehanizmov - enkrat v nežni obliki žametne rokavice in drugič kot boleča železna pest - poskrbi, da vsakdo dobi, kar mu gre oziroma kar si - v dobesednem ali še raje v prenesenem pomenu – zasluži), se ne kaže čuditi, da je težko pričakovana kazen slednjič doletela tudi poprej nezadostno sankcionirane grešnike. Ta slovesni dogodek je napočil že kmalu po notranjem sesutju »realnega socializma« (oziroma zmagoslavju »svobode, demokracije, človekovih pravic in vladavine prave«). Najprej je bilo treba seveda izreči obsodilno sodbo: socializem = totalitarizem34 (v istem košu kot fašizem/

ločitve). Kaj se je zgodilo po notranjem zlomu komunističnih režimov? »Osamosvojene« in »osvobojene« tranzicijske države so bile naglo vključene v Nato (dokaj zanesljivo jamstvo, da se v dogledni prihodnosti ne bo ponovil zločin vseh zločinov in da bodo lahko vladajoče skupine – plast najbogatejših in najbolj privilegiranih – uživale varnost in svobodo po najvišjih evro-atlantskih standardih), po drugi strani pa se je strah pred »pošastjo komunizma« preobrazil v gmoto raznovrstnih bojazni (prim. Virno 2003: 15–20), npr. v zvezi s kriminalom, terorizmom, ilegalnim priseljevanjem, posplošeno ekonomsko negotovostjo, lastno prihodnostjo in še številnimi drugimi »tveganji«. Ne prezrimo ključne poante, ki ostaja v tem, da so podrejeni ljudje prestrašeni (prim. Negri in Hardt 2003: 263).

»Problem« je v tem, da socialistični sistem ni bil totalitaren (mimogrede, izraz »totalitarizem« je izumil italijanski fašizem, da bi z njim opisal svoje ambiciozne cilje, namreč vzpostaviti vseobsegajoči centralizirani režim, ki bi - s fizičnim nadzorom ter monopolom nad propagando in izobraževanjem oziroma ideološko indoktrinacijo dosegel, da bi ljudje ponotranjili njegove vrednote). To velja celo za sovjetsko državo (ki je bila paradigma za njene vzhodnoevropske satelite): »Če je bil sovjetski sistem še tako nasilen in diktatorski, pa ni bil 'totalitaren' ... /.../ Ni izvajal učinkovitega 'miselnega nadzora, kaj šele zagotovil 'miselno spreobrnjenje, ampak je dejansko do osupljive mere depolitiziral državljane. Uradne doktrine marksizma-leninizma se večine prebivalcev tako rekoč niso dotaknile, saj zanje niso imele nobenega očitnega pomena, če jih ravno ni zanimala kariera, kjer se je takšno ezoterično znanje pričakovalo« (Hobsbawm 2000: 386-387). Podobno tezo zagovarjata tudi Negri in Hardt: »V kapitalističnem svetu sta nam masovna hladnovojna propaganda ter izjemen ideološki stroj poneverjanja in dezinformiranja preprečila vpogled v dejanski razvoj sovjetske družbe in njene politične dialektike. Hladnovojna ideologija je to družbo imenovala totalitarna, v resnici pa je bila prepredena z izjemno močnimi instancami ustvarjalnosti in svobode, ki so bile ravno tako močne kot ritmi ekonomskega razvoja in kulturne modernizacije. Bolje bi bilo, če bi Sovjetsko zvezo razumeli kot birokratsko diktaturo in ne kot totalitarno družbo« (2003: 229).

V tej zvezi si velja ogledati zgodovinsko študijo, v kateri Ganser (2006) precej natančno opiše, kako sta ameriška CIA in britanska MI6 po drugi svetovni vojni v zahodnoevropskih državah ustanovili in oborožili skrivne polvojaške enote, sestavljene večinoma iz desničarskih skrajnežev, vključno s pripadniki SS in Gestapa (v zvezi s podtalnim, kriminalnim in terorističnim delovanjem kvizlinških skupin ter tujih tajnih služb v Sloveniji v obdobju 1945–1950 glej Premk 2005). Te mračne strukture, ki jih je vodilo misteriozno poveljstvo v okviru Nata, so se med hladno vojno spopadale predvsem z »notranjim sovražnikom« (oziroma z raznimi levičarskimi skupinami in posamezniki). Njihov cilj je bil ustvarjati »stanje napetosti«, tj. strah in negotovost, kar naj bi odvračalo volivce od »nevarnih« političnih izbir. V ta namen so »Natovi skrivni vojščaki« (Ganser) po potrebi izvajali tudi teroristične napade (odgovornost zanje pa so valili na levico) in državne udare (kazen za napačne, pravzaprav kriminalne volilne od-

nacizem torej) = zločinski³⁵ režim. Tej obsodbi, ki je bila v javnosti v glavnem sprejeta brez omembe vrednih ugovorov, je sledil niz sankcij, katerih forma in vsebina niti nista kakšna posebej skrbno varovana skrivnost, še posebej zato ne, ker smo imeli enkratno zgodovinsko priložnost - ki kajpak še zdaleč ni izčrpana -, da si proces večplastnega kaznovanja ogledamo neposredno ali pri njem celo bodisi aktivno ali pa vsaj pasivno/spokorniško sodelujemo. Poglavitne sestavine sankcioniranja socialističnega mega-hudodelstva³⁶ so naslednje: (a) denacionalizacija in privatizacija; (b) raznovrsten program prevzgoje (oziroma svojevrstne »resocializacije« ali »rehabilitacije«), katere cilj je ustvariti novega človeka, ki je po eni stran voljan samoniklo (po potrebi kajpada tudi osramočeno in skesano) opustiti stare miselne, čustvene in vedenjske vzorce/navade, po drugi strani pa se je željan samonadzorovano/disciplinirano prilagajati in podrejati specifično postmoderno-kapitalističnim »normativnim pričakovanjem« (ali vsaj objektivno-tržnim prisilam);37 (c) varstveno nadzorstvo, tj. skrbno/preventivno bdenje, da bo posocialistična

družba/država vročično brzela po baje edini močno (torej neizogibni, vendar svobodno izbrani³8) razvojni poti (to odgovorno funkcijo opravljajo institucije Evropske unije, zveza NATO ter nekateri tuji politiki/stranke, mediji in po vsej verjetnosti še tajne službe); (č) intenzivna delovna terapija (heteronomno delo v službenem in »prostem« času je pač najučinkovitejši »policist«, saj kontrolirani osebi odvzame čas in energijo, tj. dobrini sine qua non za – individualno in kolektivno – subjektivizacijo); (d) »lustracija« (odstranjevanje – ali vsaj omalovaževanje/sramotenje – z »rdečim virusom« okuženih posameznikov s pomemb-

Zanimivo je, da bolj ali manj goreči obsojevalci socialističnih (»totalitarnih«) zločinov (med katerim je - presenetljivo? - mnogo nekdanjih partijcev) zgovorno molčijo o dih jemajočih hudodelstvih/grozodejstvih vodilnih kapitalističnih držav, in sicer ne le po drugi svetovni vojni (prim. Chomsky 2005), marveč tudi pred njo (npr. v okviru kolonizacije tretjega sveta): »Če poskusimo pozornost usmeriti na milijone, ki so umrli kot posledica kapitalistične globalizacije, od mehiške tragedije v 16. stoletju do holokavsta v belgijskem Kongu pred stotimi leti itd., pa se odgovornost za to zanika, nihče tega ni načrtoval in izvajal, nobenega Komunističnega manifesta ni bilo ... « (Žižek 2006: 45). Reakcija na zločinske prakse kapitalističnih režimov je potemtakem zvečine - ignoriranje (»turning a blind eye«). A to še zdaleč ni vse. Tisto, kar se taji najbolj sistematično, v bistvu ni »subjektivno nasilje« (dejanja, za katerega je vsaj načeloma mogoče določiti odgovorne osebe), temveč »objektivno nasilje« (prim. Žižek 2006: 38-42), tj. strukturne prisile, ki so v ideološki perspektivi dojete/ovrednotene kot nenasilna, mirna in normalna družbena stvarnost.

³⁶ Če upoštevamo, da so bile prednosti totalitarnega zla (npr. kakovostni šolski in zdravstveni sistem, visoka raven socialnoekonomske varnosti, zgledna stanovanjska politika, samoupravljanje, zanesljivost zaposlitve, neuvrščena zunanja politika, relativno nizka stopnja kriminalitete ...) precej enakomerna porazdeljene med ljudi, vsekakor ne bi smeli protestirati, da je kaznovanje socialističnega Zločina v precejšnji meri kolektivno.

Bistvo strukturnih prisil, ki se sčasoma kajpak v večjem ali manjšem obsegu internalizirajo, je v tem, da se od posameznika pričakuje, da bo svoje osebn(ostn)e potenciale upravljal na način, ki ga naredi čim bolj konkurenčnega, zaposlenega/zaposljivega ali tržno zanimivega (uporabnega/koristnega za služenje konkretnim ali abstraktnim gospodarjem), svoje potrebe/želje pa bo (pre)oblikoval tako, da se jih da zadovoljevati s komercialnim blagom. Mar takšna situacija ne spominja na totalitarno v precej strogem pomenu. Kurz odgovarja pritrdilno: »Totalitarna zahteva s' ša celotno človeško življenje preliti v takt blagovne produkcije 'delo') in blagovne potrošnje ('prosti čas'), tako da ne ostane nič rostora in niti ena sama misel za drugačna vedenja,

dejavnosti in nedejavnosti. Nekatere momente življenja, kot na primer spanje in sanje, nepotrošni prosti čas, kontemplacija, erotika itd., izključuje ali potiska na rob in jih dopušča le toliko, kolikor jih lahko protidejstveno spremeni v blago (in jim s tem odvzame svojsko kvaliteto)« (2000: 111).

Žižek poudarja, da je sočasno z razpadom realnega/solidarnostnega socializma in kriznim krčenjem države blaginje izhlapela v zrak tudi ideja, da je družba (oziroma, še več, človeštvo) kot kolektívní subjekt (ki lahko funkcionira predvsem s pomočjo države) zmožna vplivati na družbeno-zgodovinski razvoj in ga (pre)usmeriti v želeno (demokratično/politično opredeljeno) smer: »Danes s takšnim nazorom hitro opravimo kot 'ideološkim' in/ali 'totalitarnim': družbeni proces je spet dojet kot nekaj, kar obvladuje anonimna Usoda, ki je onkraj družbenega nadzora. Vzpon globalnega kapitalizma nam je predstavljen kot takšna Usoda, proti kateri se ne moremo boriti - ali se ji prilagodimo ali pa v koraku z zgodovino zaostanemo in nas ta zdrobi« (2006: 46). Močnik (2004: viii-x) v tej zvezi opozarja na drug paradoks: to, kar je ideološko prikazano kot nujnost (TINA: »There is no alternative«), je vendarle treba potrditi - in udejanjati! - s svobodno odločitvijo (spomnimo se na referendum, na katerem se je odločalo o vstopu v evro-atlantske integracije: elite so enodušno izjavljale, da je to pravzaprav edina možnost - ki pa jo je bilo treba vseeno sprejeti prostovoljno). Zakaj? Odgovor na to vprašanje ponuja Beauvois (2000: 105-121) v analizi fenomena »prisilne podreditve« (oziroma »podelitve svobode«, kar je avtorjev sinonim za »svobodno izbiro« ali »občutek svobode«). Če posameznik prostovoljno sprejme to, kar objektivno mora storiti (oziroma kar od njega zahteva določena avtoriteta), se pogosto zgodi, da prilagodi svoja predhodna prepričanja ali motivacije tako, da so bolj skladna z dejanjem (ki ga spontano sicer ne bi storil), v katerega je privolil, ali pa tako, da vidi sebe kot ključnega/suverenega akterja v dani situaciji: »Sprememba prepričanja ali motivacije, zaradi katerega bi moral subjekt narediti nasprotno od tistega, v kar privoli, v zelo številnim primerih nastopi, še preden stori tisto, kar se pričakuje od njega. /.../ Že približno pol stoletja potekajo poskusi, v katerih se je na stotine subjektov znašlo v situaciji prisilne podreditve in jim je bila podeljena svoboda. Vendar ni bilo nikoli ugotovljeno, da bi podelitev svobode kogarkoli spodbujala k temu, da bi eksperimentatorjevo prošnjo zavrnil. /.../ Tako odkrijemo, v kolikšni meri je podelitev svobode pravzaprav protisloven dogodek. Prvič, zadeva domnevno svobodne ljudi, ki imajo svobodo za temeljno vrednoto, v imenu katere so se pripravljeni bojevati, morda celo umreti. A zdi se, da so ti isti ljudje bolj malo pripravljeni izkoristiti to svobodo, vsaj v situaciji prisilne podreditve, tudi če jih opozorimo, da lahko takoj prekinejo eksperiment in gredo igrat kitaro, namesto da ostanejo in jedo neko odvratno jed« (2000: 109, 111, 113-114).

nih/vplivnih funkcij na različnih področjih družbenega življenja ali državnega funkcioniranja). Opomba - za spremembo - nad črto: pozorni bralec je najbrž že zlahka/nemudoma uvidel, da so marsikatere razsežnosti sankcioniranja »zločina vseh zločinov« pravzaprav dobro znane sestavine neoliberalnega/neokonservativnega političnega modela in potemtakem niso značilne zgolj za tranzicijske/posocialistične družbe. V tem ni, strogo vzeto, nič posebej presenetljivega. Neoliberalna/neokonservativna »paradigma« je namreč v precejšnji meri reakcija na revolucionarna vrenja, ki so pretresla zahodni svet (čeravno ne le njega³⁹) v poznih šestdesetih in sedemdesetih letih. Tedanja prevratniška gibanja so bila v bistvu celo dosti bolj subverzivna od »klasičnih« socialističnih uporov, zakaj pod vprašaj so postavila - čeravno družbeno in politično neuspešno – osrednje stebre kapitalistične modernizacije, 40 namreč heteronomno/mezdno delo, potrošniški konformizem, konvencionalne družinske celice (in z njimi sprete spolne vloge in moralne norme)

Škodljive dejavnosti (naj)višjih družbenih slojev (»kriminal brez krivcev«) v optiki razmerja med varnostjo in svobodo

Varnost je nesporno ena izmed osrednjih normativnih idej »družbe tveganja« (Beck). ⁴¹ »Običajni« kriminal, ki še vedno ostaja predvsem »domena« storilcev iz nižjih družbenih slojev, je kajpak zgolj ena izmed nevarnosti, ki pretijo pripadnikom »organizirane nedolžnosti« (Bilwet). Posebnost tovrstnih groženj je ta, da si jih ni težko predstavljati: vsakdo precej dobro ve, kaj pomeni npr. »tatvina«, »rop«, »vlom«, »napad na telo« ali »umor«. Skrb za varnost se v tej zvezi pogosto kaže kot postavljanje (samo)obrambnih »barikad«, ⁴² ki naj zavarujejo

»nas« pred »onimi« (pri tem pa se še pogosteje prezre, kako je z varnostjo »naših sovražnikov«: se, denimo, čutijo varne v uživanju svojih človekovih pravic?), katerih »identiteta« pa vendarle na številnih področjih bledi43 (recimo: kako prepoznati »pedofile« in pred njimi zavarovati otroke?). Po drugi strani pa tudi ni več nikakršna skrivnost (vsaj za nekoga, ki bolj ali manj redno spremlja medijska poročila), da »kriminaliteta« ni zgolj nekaj, kar bi bilo v večini primerov povezano s pomanjkanjem legitimnih priložnosti, resursov in statusa,44 tj. vsega tistega, kar določa obseg/količino in kakovost posameznikovih izbir45 (oziroma ciljev, ki si jih je mogoče postaviti, in sredstev/dejanj, od katerih je odvisna njihova uresničitev, konec koncev pa tudi normativno-vrednostni predznak). Prej nasprotno. In še več, nobenega dvoma ni, da škoda, ki je nasledek (ne)dejavnosti premožnih, vplivnih, močnih in uglednih posameznikov (oziroma organizacij, ki jih upravljajo ali nadzorujejo) - in ki potemtakem ne izvira iz deficita, ampak iz (pre)obilja priložnosti, resursov in statusa -, neprimerno večja od tiste, za katero so odgovorni kriminalci, ki so v pretežni meri objekt institucionalne penalizacije in socialne stigmatizacije (seveda se dogaja, da sporadično tudi kakšno mogočno »črno ovco«, »gnilo jabolko« ali »svinjo pri koritu« doleti takšna ali drugačna nevšečna sankcija - včasih celo kazenska -, vendar pa to praviloma v ničemer ne vpliva na rutinsko funkcioniranje/poslovanje organizacij, ki utelešajo družbeno moč⁴⁶). Vseeno pa je oznaka »kriminalno« najbolj kontroverzna (in neredko tudi precej tvegana za tistega, ki jo drzne uporabiti v konkretnih primerih!) v zvezi s škodljivimi in celo očitno protipravnimi praksami, katerih akterji so »nosilci družbene moči«. Zgolj za grobo ilustracijo: Dnevnik je 30. julija 2007 (torej prav v času, ko nastaja ta razprava) v kroniki priobčil prispevek (z naslovom »Zločin šokiral Srbijo«), ki se prične takole: »Srbsko javnost je konec minulega tedna pretresel nepojmljiv zločin, kakršnega ne pomni v novejši zgodovini. Nikola Radosavljević ... je v petek zvečer zagrešil množični umor, z lovsko puško je ubil devet ljudi in dve osebi ranil. Žrtve so bili naključni mimoidoči, med njimi tudi petnajstletni deček« (Marija Vidić). Dogodek (spree murder) je zares nadvse tragičen in šokanten (čeravno se ob tem ni mogoče izogniti vti-

³⁹ Prim. Negri in Hardt 2003: 216–230; Gorz 1999: 9–16; Kurz 2000: 107; Chomsky 2005: 23–27; Wallerstein 2004: 53–55; Pribac 2003: 130–140.

⁴⁰ Prim. Virno 2003: 97–99.

Beck takole opredeli družbo tveganja: »Na mesto sistema vrednot 'neenake' družbe torej stopi sistem vrednot 'ne-varne' družbe. Medtem ko utopija enakosti vsebuje celo vrsto vsebinsko pozitivnih ciljev družbenih sprememb, ostaja utopija varnosti značilno negativna in defenzivna: tu v osnovi ne gre več za to, da bi dosegli nekaj 'dobrega', temveč samo še za to, da bi preprečili najhujše. Sanje razrede družbe so: vsi hočejo in bi morali imeti svoj delež kolača. Cilj družbe tveganja je: vsem naj ostane prihranjen strup. /.../ Tip družbe tveganja v tem smislu označuje družbeno obdobje, v katerem nastaja solidarnost iz strahu in postaja politična sila« (2001: 60). Poglobljeno analizo kulture in politike, ki temeljita na strahu, najdemo v Furedi 2002. O moralnih implikacijah/reperkusijah situacije, v kateri prevladuje »negativna solidarnost« (oziroma victimalized solidarity), razpravlja Boutellier 2000: 147–157.

⁴² Prim. Bauman 2002: 117-140; Scheerer in Hess 122-126.

⁴³ Prim. Lea 2002: 135-140.

⁴⁴ Prim. Young 1999: 78-88.

Ruggiero (2001: 178–180) meni, da večji ko je repertoar dejanj in ciljev, ki jih posameznik lahko izbere, večja je njegova svoboda (ne nazadnje pa tudi zmožnost, da akter nadzoruje izid svojega ravnanja). To pa z drugimi besedami pomeni, da imajo socialne, ekonomske, politične in druge neenakosti za posledico tudi asimetrično distribucijo svobode, kar tistim, ki kontrolirajo več resursov omogoča, da izrabljajo aktivnosti manj privilegiranih in bolj prikrajšanih kot sredstvo za doseganje lastnih ciljev, in to ne le v legalni (formalni in neformalni) ekonomiji, ampak tudi v sferi kriminalnega podjetništva.

⁴⁶ Prim. Steinert 1998: 411.

su, da je - če drži, to, kar je zapisano - spomin srbske javnosti zelo slaboten/luknjičav: je res že pozabila na srhljive zločine, ki so sledila krvavemu in uničujočemu razpadu SFRJ ter, če se pomaknemo še bliže sedanjosti, agresiji zveze NATO?). Zato ne čudi, da je vsakomur kristalno jasno, da gre tu za hudo kriminalno ravnanje, katerega akter je v tekstu označen kot »ponoreli morilec«. No, zdaj pa pomislimo - da ne bi romali predaleč v zgodovino - na nezakonito agresijo na Irak in na njene srhljive posledice: glavni protagonisti te zločinske operacije par excellence v uglednih medijih (v katerih se sicer nasmejani pojavljajo malone vsak dan) - in še v številnih drugih »spoštovanja vrednih« okoljih - niso ožigosani kot »kriminalci« (ali »morilci na daljavo«, absentee killers), po drugi strani pa tudi države, ki jih vodijo, niso predstavljene kot »teroristične« ali »prestopniške« (rogue state); v »najboljšem« primeru (ki zaznamuje vrhunec še sprejemljive kritične sodbe) se v tej zvezi uporablja skrajno prizanesljiva oznaka »napaka« (pri tem pa se praviloma sploh ne zastavi vprašanje, zakaj se tovrstne napake vztrajno ponavljajo), za katero naj bi v prvi vrsti odgovarjal zdajšnji predsednik ZDA in morda še peščica okoli njega nameščenih »jastrebov« (ne pa gromozanski državno-korporacijski kompleks, ki je posredno ali neposredno vpleten v agresijo, in tudi ne druge članice »koalicije voljnih«). Zaključimo ta odstavek s še enim pomenljivim zgledom: Dnevnik je 31. julija 2007 objavil iz agencijskih vesti napaberkovan člančič o novi strategiji vojskovanja severnoatlantskega zavezništva v Afganistanu, katere cili naj bi bil zmanjšati civilne žrtve (teh je bilo lani - po razumljivo nadvse približnih ocenah - okoli tisoč, letos pa čez tristo), in sicer - bodimo pozorni na ta ganljiv presežek človekoljubnosti in civiliziranosti »stabilizacijakih« sil – z izvajanjem bombardiranj z manjšimi bombami. A v tej zvezi je pomembno nekaj drugega, namreč določitev vzrokov za poboje civilistov (ti se skrivajo v »nepremišljenosti« in »nepazljivosti« Natovih bojevnikov) in samoumevnost navzočnosti in a fortiori bombnih napadov sil »obrambnega« zavezništva v Afganistanu: ti naj bi po besedah njegovega generalnega sekretarja tamkaj borili zoper »našega sovražnika« (kdo so ti »mi«?!) oziroma za »našo« varnost (mimogrede pa še za »njihovo trajno svobodo«). Vsekakor je osupljivo, da tovrstni groteskni cinizmi redno pronicajo skozi »objektivna« medijska poročila, in to brez kančka kritične ter celo povsem zdravorazumske refleksije.

Razlog za osupljivo varnost pred kriminalizacijo – oziroma, še več, pred (ne)formalnim sankcioniranjem nasploh –, ki jo uživajo pripadniki raznih elit (ter njihovi varovanci in podporniki),⁴⁷ je prejkone na dlani: skriva se v njihovi re-

lativno veliki »svobodi«. Kateri so dejavniki njihove tovrstne »imunosti« (oziroma zmožnosti preprečevanja ne kriminalitete, marveč kriminalizacije)? Opozoriti velja, resda zgolj grosso modo, vsaj na nekatere. Za začetek bi omenili dejstvo, da nosilci družbene moči v glavnem deležni precejšnjega – čeravno vsekakor ne tudi monolitnega – (straho)spoštovanja, občudovanja in ugleda, npr. zaradi svoje karizmatičnosti, sposobnosti, dosežkov⁴⁸ in dobrodelnosti⁴⁹ (denimo v obliki sponzorstva,

statusom v okviru svojih poklicnih aktivnosti), »poslovni kriminal« (business crime), »korporacijski kriminal« (corporate crime), »kriminal elit« (crimes of the elite), »kriminal mogočnežev« (crimes of the powerful) in »državni kriminal« (state crime). Vidimo torej, da tovrstno - teoretsko vsekakor precej vprašljivo (prim. Ruggiero 1996: 1-18) - razločevanje kriminoloških »predmetov« temelji predvsem na tem, kdo nastopa v vlogi kriminalnega akterja, ne pa na tem, kakšne so njegove protipravne aktivnosti, motivacije, racionalizacije in stališča do veljavnih predpisov ter, nikakor ne nazadnje, kolikšna je - npr. ekološka, družbena, kulturna, ekonomska, politična, moralna in človeška - škoda, ki jo povzroča. Poleg tega velja upoštevati, da je konvencionalni organizirani kriminal pogosto zelo tesno povezan z legalnimi političnimi, ekonomskimi in varnostnimi strukturami (ter »uglednimi« posamezniki). V tej zvezi kaže opozoriti na zanimiv/poučen prispevek, ki ga je v Mladini (30. julija 2007) objavil Zoran Krunić. Gre namreč za zgodbo (oprto na dognanja nemške obveščevalne službe), katere glavni junak je Finec Martti Ahtisaari, posebni odposlanec OZN za Kosovo. Ta naj bi od albanske mafije in vlade (v državnih tvorbah, ki so nastale na območju nekdanje SFRJ, je ločnica med tema dvema strukturama sila nejasna in zelo prepustna!) prejel vrtoglavo podkupnino (offer that cannot be refused?), da bi podprl neodvisnost Kosova.

- Že zgolj to, da je nekdo zelo bogat, je za marsikoga dovolj prepričljiv dokaz, da gre za osebo, ki je dobra. Adorno (1987: 183-184) opozarja, da v zgodovini moralnih idej pojma »bogastvo« (»imeti dobro/dobrine«) in »dobrota« (»biti dober«) pogosto prehajata drug v drugega. Pisec poudarja, da bogastvo posamezniku omogoča, da se distancira (če to hoče) od najbolj odurnih oblik nepravičnosti ali nasilja. In še več: »Po vseh merilih zasebne morale – tudi najbolj napredne – bi bil lahko bogataš, če bi le mogel, boljši od reveža« (1987: 185). Sloviti predstavnik »frankfurtske šole« zato priporoča, da bogatašev ne bi kazalo grajati zaradi njihove nemorale - npr. v optiki sodbe, da »se za vsakim pravim bogastvom skriva zločin« (Balsac) -, zakaj zavedati se je treba, da so oni tisti, ki pogosto kažejo drugim, kaj naj šteje za moralno (kar bi z drugimi besedami pomenilo, da se moralni sistemi neredko izoblikujejo na podlagi nemoralnih zgledov: še vedno precej vplivna etika sužnjev, recimo, je obsodbe vredna, ker je po svojem bistvu etika gospodarjev).
- ⁹ »Dejstva, da je bi belgijski kralj Leopold, ki je vodil holokavst v Kongu, velik človekoljub, ki ga je papež celo razglasil za svetnika, ne moremo odpraviti kot zgolj primera ideološke hipokrizije in cinizma: ugovarjati je mogoče, da je bil subjektivno verjetno res iskren človekoljub, da je celo sramežljivo nasprotoval katastrofalnim posledicam obsežnega gospodarskega projekta neusmiljenega izkoriščanja naravnih virov Konga, ki mu je vladal (Kongo je bil njegov osebni fevd!) in skrajna ironija je, da je šla celo večina zaslužka od tega za koristi belgijskega ljudstva, za javna dela, muzeje itd.« (Žižek 2006: 45–46).

Ta fenomen ima vrsto pomembnih odbojev tudi v kriminologiji. Med drugim se kaže v dokaj dosledno (raz)ločenemu preučevanju/ pojasnjevanju organiziranega kriminala mafijskega ali gangsterskega tipa (organized crime) in pojavov, kot so »beloovratniški kriminal« (kazniva dejanja, ki jih storijo ugledne osebe z visokim socialnim

donacij ali druge denarne pomoči posameznikom, skupinam, društvom, organizacijam in lokalnim skupnostim) ali pa po zasługi uspešnega delovanja piarovskih agencij in naklonjenih medijev/novinarjev, ki skrbno loščijo njihovo javno, medijsko posredovano/simulirano podobo (»lik in delo«).50 No, možna - in v sodobni družbi precej razširjena - pa so tudi povsem nasprotna stališča do mogočnežev, zlasti do tistih, ki paradirajo v politični (oziroma strankarski in državni) sferi. V mislih imamo prepričanje, da so v glavnem vsi »politiki« isti (tout est pourri), namreč podkupljivi/podkupljeni (pač v skladu z znanim ljudskim rekom, da je politika »kurba«),51 oziroma da takšni prej ali slej postanejo, ko se jim posreči, da se prerinejo (včasih celo z geslom odločnega boja zoper pokvarjeno »pozicijo«) do oblastnih položajev. Paradoks tovrstne apriorno skeptične ali cinične perspektive je v tem, da pravzaprav z ničemer ne prispeva k zmanjševanju/omejevanju ali preprečevanju korupcije, klientelizma in nepotizma,52 marveč vodi prej bodisi v apatičnost (oziroma apolitično in pasivno držo)⁵³ ali pa k prizadevanju, da sebe ali vsaj svoje (»naše«) čim prej spraviš čim bližje pregovornemu »koritu«. Seveda pa vključevanju v »aktivno politiko« včasih botrujejo še druge motivacije, recimo želja/ potreba po zavarovanju v »civilni družbi« protipravno nagrabljenega premoženja (in storilčeve »moralne integritete«) pred kazenskopravnimi sankcijami. To je načeloma mogoče narediti z neodvisno kandidaturo na volitvah, ustanovitvijo

lastne stranke ali vključítvijo v katero od že obstoječih: če posameznik (»storilec na begu iz ekonomije v politiko«) postane medijsko relativno znana ali kako drugače vplivna figura, lahko morebitne intervencije agentov kazenskopravnega sistema nonšalantno označi kot del sprevržene zarote, ki jo zoper njega vodijo njegovi zagrizeni politični nasprotniki ali celo sovražniki (npr. v skladu s sicer dokaj dobro znano strategijo: najprej javna diskreditacija in nato še »likvidacija«).

Omembe vreden dejavnik, ki po eni strani varuje nosilce družbene moči pred (ne)formalnim sankcioniranjem, po drugi strani seveda širi obseg svobode njihovega delovanja, se nanaša na merila za vrednostno-normativno presojo ekonomskih in političnih aktivnosti. V tej zvezi velja opozoriti na več razsežnosti tega pojava. Prvič, vplivni posamezniki, interesne skupine in organizacije (še posebej trans- ali multinacionalne korporacije in investicijski skladi) lahko na različne načine - npr. s podkupovanjem,54 grožnjami, izsiljevanjem ali s kako manj odurno obliko »lobiranja« - dosežejo, da zakonodajno, izvršilno ali sodno telo zadovolji njihove interese (težnjo po čim večjem ali hitrejšem dobičku) v okviru zakonite forme. Drugič, norme, ki urejajo delovanje menedžerjev in poslovnežev so pogosto precej ohlapne, raztegljive, luknjičave, spreminjajoče se in podvržene zelo različnim, predvsem pa prijazno prizanesljivim interpretacijam, med drugim tudi zaradi vplivnosti stališča, da je državna regulacija (oziroma veljavna pravila) na tem najbolj pomembnem družbenem področju že malone po definiciji neživljenjska, toga, nerazumljiva, neuresničljiva ali celo škodljiva (ker zmanjšuje konkurenčne prednosti/zmožnosti »nacionalnih« gospodarskih entitet,

Še več, opraviti imamo z osebami, ki so (npr. zaradi svoje izobrazbe, socialno-družinskega porekla, življenjskega sloga in poklicne kariere) zelo oddaljene od stereotipne predstave o kriminalcu, npr. od storilca, ki vas utegne napasti ali oropati na ulici (oziroma, še huje, v družinskem domu). Zato ne preseneča, da se marsikdo znajde v zadregi, če se na takšnega človeka prilepi etiketa »hudodelec«, zakaj v tem vidi nekaj protislovnega/paradoksnega: možno je sicer, da gre v danem primeru za nepošteno, pogoltno, lažnivo ali pretirano ambiciozno osebo, ki pa je vendarle še vedno član »organizirane nedolžnosti« (ne pa »organiziranega kriminala«).

Tovrstne sodbe so kajpak vse prej kot pa zvite iz trte. Opirajo se na številne (in celo vztrajno ponavljajoče se) medijsko razkrite ali pa vsaj zgolj »slutene« (npr. na podlagi indicev, kot je nagla in vrtoglava obogatitev posameznika na pomembni oblastni poziciji) »škandale«, ki nikakor niso značilni samo za ekonomsko nerazvite, nedemokratične ali »tranzicijske« družbe (oziroma za okolja z nezadostno državotvorno tradicijo, sense of the state). V tej zvezi si je koristno ogledati fenomenološko analizo tipičnih primerov korupcije v Italiji, Franciji in Veliki Britaniji, ki jo je opravil Ruggiero 2001: 111–114, 125–129, 142–152. Tudi Lea (2002: 152–154) opozarja, da gospodarski razvoj (»modernizacija«) nikakor ni zmanjšal korupcije, ampak je zgolj predrugačil/posodobil njene pojavne oblike in jih uskladil z novimi mehanizmi oblikovanja konsenza/pritrjevanja, značilnimi za »politiko kot spektakel« (prim. Negri in Hardt 2003: 262–263).

⁵² Prim. Wallerstein 2004: 150-151.

V zvezi s razširjenostjo tovrstne »drže« v zahodnih »demokracijah« glej Furedi 2002: 178–182.

Bauman opozarja, da je zaradi hitrega napredovanja ekonomske globalizacije kupovanje vlad vse manj potrebno (čeravno je dejansko še vedno zelo pogosto - najlažje izvedljivo je v majhnih in že zato šibkih državah -, še posebej, ko gre za kupčije z orožjem, tem družbeno najmanj koristnim, a presunljivo dragim blagom): »Ker so vlade očitno nezmožne, da bi poravnale račune z razpoložljivimi resursi (tj. resursi, za katere so lahko prepričane, da bodo ostali pod njihovo jurisdikcijo ne glede na to, kakšen način poravnave bodo izbrale), se lahko zgodi ne le, da bodo popustile pred neizbežnim, temveč bodo aktivno in prizadevno sodelovale z 'globalisti' « (2002: 242-243). Postmoderna družbena konstelacija - tj. obdobje strukturne krize svetovnega kapitalističnega sistema (prim. Wallerstein 2004: 217-223, 2006: 101-119; Hobsbawm 2000: 558-582) - je precej paradoksna: po eni strani se zmanjšuje svoboda (»suverenost«) nacionalne države, ki se mora - če se hoče izogniti neusmiljenim ekonomskim, politično-diplomatskim, medijsko-sramotilnim, v skrajnem primeru pa tudi vojaško-represivnim sankcijam - ubogljivo ukloniti globalnim (ne)napisanim »pravilom igre«, po drugi strani pa se širi svoboda ekonomskih akterjev/organizacij, kar z drugimi besedami pomeni, da se dramatično krči manevrski prostor demokratičnega odločanja (vsaj tam, kjer je formalno dopuščeno), povečuje pa se prostor avtoritarnosti, ki dandanes i ebiva predvsem v gospodarski sferi oziroma v »zasebnih tirar "ih« (Chomsky), ki pa vse bolj delujejo kot zgled tudi za javne delodajalce«.

odvrača tuje investitorje, ogroža obstoj delovnih mest, zmanjšuje gospodarsko rast, po nepotrebnem zvišuje stroške poslovanja...), ne nazadnje pa tudi zaradi učinkovitih propagandno-(samo)promocijskih sporočil, v luči katerih so lastniki in upravljavci/nadzorniki produkcijskih sredstev prikazani kot pripadniki izbrane skupine, ki ima ključno, neprecenljivo, celo avantgardno funkcijo v družbi ter silno socialno odgovornost, zaradi česar je treba nanje gledati s prav(no) posebnega zornega kota (konec koncev že zato, ker gre za ljudi »posebnega kova«55). Tretjič, kot je pokazal že Schumpeter,56 je osrednja značilnost »podjetniškega duha« težnja po inovaciji, tj. nenehno revolucioniranje gospodarskih procesov/struktur, in to »od znotraj«: tovrstna »kreativna destrukcija« - namreč specifična zvrst »ekonomske odklonskosti« (oziroma upiranja »konformosti«, tradiciji in danemu »stanju stvari«, npr. v produkciji, distribuciji in potrošnji blaga) - se kaže kajpada tudi na ravni »transgresije« veljavnih vrednotnih in normativih omejitev,⁵⁷ pri čemer pa je treba podčrtati, da imajo takšne kršitve pravil pogosto »pravotvorni« značaj, zakaj nekaj, kar je sprva nezakonito (ali vsaj moralno ali politično problematično), postane sčasoma - če izostanejo ustrezne formalne sankcije ali silovito nasprotovanje javnosti - normalno, legitimno in vredno posnemanja. Četrtič, v kontekstu globalizirane ekonomije (oziroma tržno-konkurenčnih prisil) so »produkcijske verige« često razpršene na različnih geografskih lokacijah, kjer veljajo različni normativni sistemi: že »zgolj« to dejstvo omogoča transnacionalnim akterjem, da najbolj surove (oziroma izkoriščevalske, zatiralske, ekološko destruktivne in zdravstveno oporečne) preselijo v »heavens abroad« (Ruggiero), recimo v nadvse številne »izvozno predelovalne cone« (v deželah »tretjega sveta«), ki so neredko de iure,58 še pogosteje pa de facto59 izvzete iz nacionalnega/matič-

nega pravnega reda (ali pa vsaj podvržene nadvse relevantnim »posebnostim«). Petič, v naglo spreminjajočem se svetu (kjer pa temeline strukture vseeno ostajajo bistveno nepredrugačene60), zaznamovanim z dokaj očitno vrednotno-normativno pluralnostjo,61 je vse manj jasno, kateri načini bogatenja so pravzaprav (ne)legitimni⁶² (recimo: kdaj podjetništvo preide v goljufanje in obratno) in katere ekonomske aktivnosti so (ne)sprejemljive (oziroma družbeno in človeško koristne). No, nič manjša (kvečjemu še večja!) normativno-vrednotna zmeda vlada na političnem področju, še posebej pa na ravni mednarodnih⁶³ odnosov. Vzemimo za zgled pojmovanje terorizma. Celo če izhajamo iz uradnih anglo-ameriških definicij tega pojava (ki terorizem opišejo kot »nasilno delovanje ali grožnja z nasilnimi, uničevalnimi ali motečimi posegi, z namenom vplivati na vlado ali ustrahovati javnost, da bi dosegli politične, verske ali ideološke cilje«64), se nikakor ne moremo izogniti sodbi, da so ravno ZDA vodilna/ najpomembnejša teroristična država na tem svetu. In kako se hegemonske sile (oziroma globalne elite in njihovi nacionalni/lokalni lakaji) izognejo temu navideznemu »paradoksu«? Odgovor nemudoma skoči na dlan: tako, da svoje teroristične prakse opredelijo kot »vojno proti terorizmu«.65 Sapienti sat?!

Zelo pomemben dejavnik, ki varuje nosilce družbene moči pred (ne)formalnim sankcioniranjem, je relativna nevidnost njihovih škodljivih (ne)aktivnosti oziroma, še natančneje, netransparentnost njihovega delovanja nasploh. Tudi ta fenomen se da razčleniti na več razsežnosti. Prvič, ekonomski in politični mogočneži (zasebni in javni oblastniki) so skrbno zakamuflirani pred pogledi/ušesi morebitnih (ne)formalnih kontrolnih instanc, npr. z normativnimi »barikadami«, katerih namen je varovati zasebne, poslovne, bančne, davčne, državne in druge

Nekdaj (v času »polpretekle zgodovine«) se je ta oznaka nanašala na komuniste in, kot je videti, dosti bolj upravičeno, vsaj če upoštevamo njihovo izjemno pomembno vlogo v boju zoper fašizem (in posledično tudi njihov izređen politični napredek med drugo svetovno vojno in neposredno po njej). Hobsbawm (2000: 158) opozarja, da izhaja ključna vloga komunistov v odporniških gibanjih iz njihove zmožnosti delovati (disciplinirano, nesebično in učinkovito) v razmerah ilegale, represije in vojne (za razliko od socialnih demokratov, ki so se tedaj večinoma umaknili v »zimsko spanje«), internacionalizma in strastne predanosti ideološki »stvari« (ideji/idealu boljše, bolj pravične družbene ureditve), v katero so verjeli: »Komunisti so bili, po mnenju politično zmernega zgodovinarja, 'med najhrabrejšimi od hrabrih' (Foot) ...« (2000: 159).

⁵⁶ Prim. Schmpeter 1961: 82-83.

Podjetniki so obče znani po tem, da se radi gibljejo na samem »robu zakonitosti« (kar je neredko zgolj evfemizem za nezakonita ravnanja!), kar včasih tudi sami prostodušno priznajo ali pa se s tem celo hvalijo, pri čemer pa kaže poudariti, da neredko tudi sami niso povsem gotovi, kje se pravzaprav nahaja meja, ki ločuje sprejemljive poslovne prakse od nesprejemljivih (prim. Ruggiero 2001: 157–177).

⁵⁸ Prim. Badalič 235-247.

⁵⁹ Prim. Klein 2004: 191-210.

⁶⁰ Prim. Wallerstein 2004: 162-165.

⁶¹ Prim. Boutellier 2000; 11-15; Gorz 1999: 59-66.

Še več, najbolj problematično morda ni to, katera oblika bolj ali manj enormnega bogatenja je zaslužena (oziroma pravična), ampak to, ali naj bo tudi/celo zasluženo kopičenje premoženja sploh družbeno in politično sprejemljivo/dopustno.

⁶³ Kar zadeva vłogo zveze Nato (v evropski prostor podaljšane »železne rokavice« ZDA) pri rušenju po drugi svetovni vojni vzpostavljene mednarodne pravne ureditve (z njeno »humanitarno« agresijo na Jugoslavijo), glej Virilio 2007: 1–15, 35–59.

⁶⁴ Povzeto po Chomsky 2005: 272.

No, najmočnejša svetovna sila, vele-nasilne ZDA si lahko privoščijo »rajanje svobode« (Kuzmanić 2002: 143) tudi na ta način, da se preprosto povzdignejo nad veljavne mednarodne norme in institucije. V tem pogledu se zelo približajo tipu oblasti, značilne za »absolutnega« monarha: »Pojem 'absolutno' prihaja od latinskega absolutus, kar ni pomenilo, da ima monarh vso oblast, pač pa to, da ni podrejen zakonom (jim ni zavezan) in ga torej nobeno človeško bitje ne more prisiliti, da ne bi počel tega, kar sam misli, da je najbolje« (Wallerstein 2006: 58).

tajnosti (v ta misteriozni, komajda prepustni svet še najlažje prodrejo tajne službe, ki pa so zopet pod kontrolo elit in katerih spoznanja/informacije se najpogosteje uporabljajo v javnosti prikritih merjenjih ne/moči). Drugič, zaradi kompleksne organizacije ekonomskih organizacij (oziroma zamotanih lastniških, nadzornih in upravljavskih struktur ali mrež) je pogosto sila težko - ali pa celo nemogoče - natančno dognati, kdo je individualno odgovoren za specifične škodljive prakse; poleg tega pa je treba upoštevati, da imajo mogočniki obilo možnosti/prijemov za uničenje ali preoblikovanje obremenilnih dokazov, ne nazadnje pa tudi za zastraševanje morebitnih prič in celo agentov kazenskopravnega sistema ali drugih kontrolnih institucij (no, če že ne gre drugače, pa se jim neredko posreči, da se umaknejo v kako zanje bolj razumevajoče okolje, kot je to storil npr. ruski miljarder - eden od čudežnih dečkov tranzicijsko-kriminalne privatizacije - Boris Berezovski, ki je dobil celo britansko državljanstvo, bržkone zato, ker je tamkajšnja »laburistična« vlada znala prepoznati, da ima opraviti s tipično, obžalovanja vredno žrtvijo političnega preganjanja): Ruggiero zato tip tovrstnih protipravnih aktivnosti ironično poimenuje reato senza rei, tj. »kriminaliteta brez krivcev« (2006: 119).66 Tretjič,

osebe, ki utrpijo škodo zaradi ekonomskih ali političnih/državnih škodljivih aktivnosti so pogosto nevidne, in sicer v več ozirih: (a) žrtve so razpršene v času in/ali prostoru (oziroma so časovno in/ali prostorsko bolj ali manj odmaknjene od storilcev); (b) žrtve ne vedo (vsaj ne s pravno zahtevano gotovostjo ali verjetnostjo), kdo ali kaj je njihov viktimizator, namreč povzročitelj zdravstvene, ekološke ali ekonomske škode; (c) žrtve se ne zavedajo, da so žrtve (npr. v smislu, da jim dejansko pripada status žrtve ali da jih je doletela specifična oblika viktimizacije); (č) osebe, ki utrpijo škodo, pripadajo socialni kategoriji, s katero se večinska javnost v državi, kjer ima sedež viktimizator, ne poistoveti (ker so to »oni« - ne pa »mi« ali kdo od »naših« - po- ali oškodovanci niso dojeti/ovrednoteni kot žrtve). Četrtič, nevidnost je lahko tudi značilnost dobičkov, ki ostajajo skriti, npr. na ta način, da poniknejo v nizu finančnih transakcij, mrež in institucij,67 ki so nedostopne javni kontroli. Petič, v nekem smislu je lahko nevidna škoda, ki izvira iz delovanja nosilcev družbene moči; včasih ostaja »neopažena« celo v primerih, ko je sicer nesporno, zlahka zaznavna. Kako je to mogoče? Recimo tako, da se viktimizatorju posreči zakamuflirati ali zanikati (npr. s pomočjo dobro plačane in že zatorej naklonjene »znanstvene« raziskave) vzročne povezave med njegovimi storitvami in opustitvami in škodljivimi posledicami,68 ali pa tako, da z raznimi zvijačami (npr. s »kreativnim računovodstvom«69) prikrije poslovne izgube. Nadvse pomembno vlogo pri »brisanju« škode (oziroma njenem sprejemanju kot nečesa, kar je pač normalna ali neizbežna kolateralna posledica družbeno sicer povsem koristnih dejavnosti), ki jo rutinsko ustvarjajo ekonomske entitete, ima – znanstveno priznan (»avtoriziran«)

V tej zvezi si je nemara koristno zastaviti na videz banalno vprašanje: kako se konkretnim osebam (npr. upravljavcem podjetij) psihološko in moralno posreči funkcionirati (opravljati predpisane vloge) v organizacijah, ki so presenetljivo podobne stereotipnemu liku psiho- ali sociopata (prim. Bakan 2004), denimo v tem smislu, da je obsedena z lastnim/sebičnim interesom (amoralno in asocialno vendar, podčrtajmo, strukturno determinirano/vsiljeno! - gonjo za dobičkom in oblastjo/močjo, podkleteno z grandiozno manijo), navkljub temu pa se pogosto celo baha, da jo usmerja predvsem »socialna odgovornost« (ki da ni sestavni del poslovne strategije za doseganje čim večjega profita ali tržnega deleža) oziroma skrb za okoljske in socialne probleme, ki jih povzroča? Ruggiero (2006: 125-126) na podlagi analize psiholoških raziskav odgovarja, da menedžerji, ki sebe, recimo, prikazujejo kot neusmiljene v poslovnih operacijah, trdijo, da so drugače, predvsem pa v svojem zasebnem življenju prijazni in mili. Z drugimi besedami: očitno se jim posreči, da dokaj stabilno/jasno razmejijo svoje poklicno in »siceršnje« življenje oziroma da prebivajo v dveh bolj ali manj strogo ločenih mentalnih strukturah. Takšna razlaga je videti kar prepričljiva, vseeno pa je upravičeno domnevati, da so v igri še drugi pomembni dejavniki, predvsem bržčas tisti, ki tvorijo temelj »etike poslušnosti« (prim. Bauman 2006: 233-256). Na primer: (a) razčlenitev delovanja med več akterjev, od katerih vsakdo prispeva zgolj del (resda nepogrešljiv) k celokupni, kolektivno povzročeni škodi; (b) racionalizacija delovanja (uporaba »tehnik nevtralizacije«, ki jih posameznik privzame v okviru šolanja - izobrazbene indoktrinacije - in od kolegov v delovnem okolju); (c) hierarhična struktura organizacije (posameznik stori to, kar od njega pričakuje nadrejeni, ta pa ravna na enak način, kar vodi v stanje razpršene, neoprijemljive odgovornosti); (d) visoke plače (in kopica drugih privilegijev) olajšujejo opravljanje »umazanih del« (odpuščanje, izkoriščanje ali zatiranje prodajalcev »delovne sile«, manipuliranje s potrošniki ali javnostjo, podkupovanje državnih uradnikov ali »političnih ljudi«, povzročanje ekološke škode,

uničevanje konkurence ...); (e) vpliv preteklih dejanj na sedanje in prihodnje aktivnosti (posameznik, ki je sprva morda čutil moralne pomisleke, se s kopičenjem spornih ravnaj ne more več umakniti s čisto vestjo: da bi si prikril umazanijo, še naprej brodi po blatu); (f) posameznik presoja svoja dejanja kot dobra ali slaba v luči (heteronomnih) ciljev organizacije in institucionalnih pravil, po katerih se mora ravnati.

[»]Izraz 'offshore' je v javno besedišče vstopil v šestdesetih letih in pomeni prakso registriranja legalnih sedežev podjetij na kakšnem ponavadi majcenem in davčno radodarnem ozemlju, ki je podjetnikom omogočilo, da so se ognili davkom in drugim omejitvam, ki jim jih je vsiljevala njihova lastna država. Kajti vsaka resna država, pa naj bo še tako zapisana svobodnemu pridobitništvu, je do sredine stoletja začela v interesu svojega ljudstva do neke mere nadzorovati in omejevati vodenje legitimnih poslov. Prikladno zapletena in prebrisana kombinacija zakonskih lukenj v korporacijski in delovni zakonodaji dobrohotnih majhnih ozemelj ... je lahko delala čudeže za bilanco stanja kakega podjetja. Kajti bistvo offshora je v izkoriščanju velikanskega števila zakonskih lukenj za sposobno, a nenadzorovano korporacijsko strukturo« (Hobsbawm 2000: 279–280).

⁶⁸ Prim. Beck 2001: 69-86.

⁶⁹ Prim. Smrke 2007: 99.

– pojem »eksternalizacija«, ⁷⁰ ki se med drugim nanaša na svojevrstno socializacijo/kolektivizacijo »negativnega produkta« (prenos stroškov neke transakcije na tretjo osebo brez njenega predhodnega soglasja): opraviti imamo s »kapitalističnim principom«, ko gre za privatizacijo dobičkov (polnjenje žepov, katerih lastniki so zasebniki), in »komunističnim principom«, ko gre za poravnavo ekološke, zdravstvene ali socialne škode (npr. brezposelnosti).

Sklepna pripomba

Kriminalna dejanja - in sicer tako »konvencionalna« kakor tista, katerih storilce (npr. zaradi njihovega bogastva, vplivnosti, ugleda, moči, sile ali strankarsko-političnega ali cerkvenega »alibija«) le redko doseže »roka pravice« - ogrožajo (če seveda odmislimo victimless crimes) svobodo in varnost posameznikov, ki so njihov objekt (v zelo strogem pomenu). Obe vrednoti sta namreč tesno povezani, vsaj v smislu, da je nekdo varen (pravno-državno zavarovan), če lahko svobodno (tj. brez prisile, grožnje ali prevare) razpolaga s tem, kar ima in kar je. Napad na svobodo je v tem pogledu vselej tudi napad na varnost in obratno. To je morda videti precej nevprašljivo, vseeno pa je in abstracto ter in concreto razmerje med svobodo in varnostjo strašno zapleteno. Recimo: kaj in koliko od tistega, kar nekdo ima, je legitimno - in torej ne le »zasluženo« (in še toliko manj naključno) - njegovo (ter potemtakem politično in moralno upravičeno deležno objektivne/institucionalne varnosti)? To trnovo vprašanje ne zadeva le takih in drugačnih materialnih dobrin (ali vsakovrstnih privilegijev), čeravno je neenaka/krivična porazdelitev gmotnih virov ključni razlog sistematičnega nespoštovanja človekovih pravic⁷¹ (normativne ideje, ki se je v postmoderni že dodobra, celo groteskno raz-

Literatura:

- 1. Adorno, T. W. (1987). Minima moralia. Sarajevo, Veselin Masleša.
- 2. Badalič, V. (2005). V coni. Problemi, št. 3-4, s. 227-259.
- Bakan, J. (2004). The Corporation: The Patological Pursuit of Profit and Power. New York, Free Press.
- 4. Bauman, Z. (2002). Tekoča moderna. Ljubljana, Založba */cf.
- Bauman, Z. (2006). Moderna in holokavst. Ljubljana, Študentska založba.
- Beauvois, J.-L. (2000). Razprava o liberalni sužnosti. Ljubljana, Krtina.
- Beccaria, C. (2002). O zločinih in kaznih. Ljubljana, Pravna fakulteta in Cankarjeva založba.
- 8. Beck, U. (2001). **Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno.** Ljubljana, Krtina.
- Boutellier, H. (2000). Crime and Morality. Dodrecht, Kluwer Academic Publishers.

vodenela in zbanalizirala) ter omejevanja svobode delovanja nepreštevnih armad prikrajšanih. Nanaša se tudi na prvine, ki tvorijo tisto, kar človek je, npr. na njegov čas, energijo in osebne potenciale: koliko teh dragocenih dobrin mora prepusti družbi (v obliki delovno-heteronomnega prispevka k produkciji vsega tistega, kar je nujno za spodobno preživetje), da bo v zameno prejel temeljne pogoje za zmožnost samodoločanja svoje eksistence (v prostem času onkraj ekonomskih nujnosti)? No, tovrstna, zares bistvena vprašanja se dandanes v glavnem sploh ne zastavljajo: svoboda se razume predvsem kot možnost izbire, pri čemer pa so objekti izbiranja večinoma ganljivo trivialni. Denimo na volitvah (orgazmu formalne demokracije): ali opcija X ali opcija Y (ki obe zastopata isto ideologijo poslovnega sveta in njegove imperative, npr. gospodarsko »rast«, konkurenčnost, neskončno akumulacijo ...)? Ali v vlogi potrošnika: ali italijanske ali španske straniščne ploščice, ali avtomobil rdeče ali modre barve ...? Ali v vlogi prodajalca delovníh potencialov (oziroma honorarnega sužnja): ali služiti gospodarju X ali gospodarju Y? Ali na »ontološki« ravni: privzeti identiteto A ali samopodobo B? Temelina dilema,72 ki je v tem, ali živeti kot objekt (ki ga določajo heteronomne – npr. tržne, konkurenčne, strukturne ali institucionalne – sile oziroma podružbljeni »jaz«) ali kot individualni in kolektivni subjekt (in v kakšnem razmerju med tema dvema pozicijama), pa je očitno nekaj, s čimer naj se ljudje ne bi obremenjevali. Kdo ve, morda pa je res bolje tako. Kaj če bi se izkazalo, da subjektivizacija ni dobra za posameznikovo zdravje/čilost, storilnost (delovno in potrošniško vnemo) ter, ojoj, biološko reprodukcijo narodove substance (rojevanje in vzrejo novih kapitalističnih ali kakšnih drugih, vendar kajpada prostovoljnih sužnjev)?

Wallerstein pojasnjuje, da je bistvo eksternalizacije v tem, da se določen delež stroškov prenese iz bilančnih izračunov podjetja v amorfno zunanje (zdajšnje ali prihodnje družbeno) okolje: »Zdi se, da je možnost eksternalizacije stroškov v nasprotju s temeljno postavko kapitalističnega delovanja. Podjetjem gre predvidoma za dobiček, in ta prihaja od razlike med prodajno in proizvodno ceno. Dobiček je torej nagrada za učinkovito proizvodnjo. Skrita predpostavka - in hkrati moralno opravičilo za dobiček - je, da proizvajalec plačuje vse proizvodne stroške. V resnici pa ni tako. Dobiček ni zgolj nagrada za učinkovitost, pač pa za boljši dostop do državnih podpor« (2006: 64). Pisec poudarja, da so navadno v veliki meri eksternalizirani (oziroma podružbljeni/podržavljeni) trije tipi stroškov: (a) stroški zaradi toksičnosti proizvodnje (npr. strupenih in odpadnih snovi, ki škodujejo okolju); (b) stroški zaradi izrabljenosti materiala/surovin (npr. svetovnih zalog lesa); (c) prevozni stroški (npr. gradnja cest, mostov, letališč, železniškega omrežja ...). Glede povezave med eksternalizacijo in uničevanjem/onesnaževanjem okolja glej Hunt 1990: 204–205.

⁷¹ Prim. Waldron 2000: 187–193.

⁷² Prim. Gorz 1999: 133-147.

- 10. Chomsky, N. (2005). Prevlada ali preživetje. Ljubljana, Sanje.
- Elias, N. (2001). O procesu socializiranja: sociogenetske in psihogenetske raziskave. Ljubljana, Založba */cf.
- 12. Furedi, F. (2002). Culture of Fear. London, Continuum.
- 13. Gamble, A. (2006). Politika in usoda. Ljubljana, Sanje.
- 14. Ganser, A. (2006). Natova skrivna vojska. Mengeš, Ciceron.
- 15. Gorz, A. (1999). Reclaiming Work. Cambridge, Polity Press.
- Hegel, G. W. F. (1989). Osnovne crte filozofije prava. Sarajevo, Veselin Masleša.
- Hobsbawm, E. (2000). Čas skrajnosti. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Hunt, E. K. (1990). Property and Prophets: The Evolution of Economic Institutions and Ideologies. New York, Harper and Pow.
- Janaway, C. (2002). Schopenhauer: A Very Short Introduction. Oxford, Oxford university Press.
- 20. Klein, N. (2004). No logo. Ljubljana, Maska.
- 21. Kurz, R. (2000). Svet kot volja in dizajn. Ljubljana, Krtina.
- Kuzmanić, T. (2002). Policija, mediji, UZI in WTC. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Kymlicka, W. (2005). Sodobna politična filozofija: uvod. Ljubljana, Krtina.
- 24. Lea, J. (2002). Crime and Modernity. London, Sage.
- McGuire, J. (2004). Understanding psychology and crime. Maindenhead, Open University Press.
- 26. Milivojević, Z. (2005). Emocije. Novi Sad, Prometej.
- 27. Močnik, R. (2004): Prolog: H koncu kapitalizma. V: Callinicos, A.: Antikapitalistični manifest. Ljubljana, Sophia, s. vii–xxvi.
- 28. Negri, A.; Hardt, M. (2003). Imperij. Ljubljana, Študentska založba.
- Nietzsche, F. (2005). Človeško, prečloveško. Ljubljana, Slovenska matica.
- Pitch, T. (2006). Prevenire e punire. Studi sulla questione criminale, št. 1, s. 11–32.
- Premk, M. (2005). Matjaževa vojska 1945–1950. Ljubljana, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.
- 32. Pribac, I. (2003). Postfordizem, mnoštvo in pank. V: Virno, P: Slovnica mnoštva. Ljubljana, Krtina, s. 105-146.e
- Reiman, J. (1998). The Rich Get Richer and the Poor Get Prison. Boston, Ally and Bacon.
- 34. Ruggiero, V. (1996). Organized and Corporate Crime in Europe. Aldershot, Darmouth.
- Ruggiero, V. (2001). Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology. Oxford, Oxford University Press.
- 36. Ruggiero, V. (2006). Criminalità dei potenti. Studi sulla questione criminale, št. 1, s. 115–133.
- Rus, V.; Toš, N. (2005). Vrednote Slovencev in Evropejcev. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Schafer, S. (1968). Victim and his Criminal: A Study in Funcitonal Responsability. New York, Random Hause.
- Scheerer, S.; Hess, H. (1997). Social Control: a Defence and Reformulation. V: Bergalli, R.; Sumner, C.: Social Control and Political Order. London, Sage, s. 96-130.
- Schopenhauer, A. (1990). O temelju morala. Novi sad, Bratstvo i jedinstvo.
- 41. Schumpeter, J. (1961). Capitalism, Socialism and Democracy. London, Allen and Unwin.
- 42. Simmel, G. (2005). Filozofija denarja. Ljubljana, Krtina.
- Singer, P. (2001). Hegel: A Very Short Introduction. Oxford, Oxford University Press.

- Smrke, M. (2007). Družbena mimikrija. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- Steinert, , H. (1998). 'Ideology with human victims': the institution
 of 'crime and punishment' between social control and social exclusion: historical and theoretical issues. V: Ruggiero, V.; South, N.;
 Taylor, I.: The New European Criminology. London, Routledge,
 s. 405–424.
- 46. Virilio, P. (2007). Strategy of Deception. London, Verso.
- Virno, P. (2003). Slovnica mnoštva: k analizi oblik sodobnega življenja. Ljubljana, Krtina.
- Waldron, J. (2000). Liberalne pravice: dve plati medalje. Problemi, št. 1-2, s. 169-202.
- Wallerstein, I. (2004). Zaton ameriške moči. Ljubljana, Založba */rf
- Wallerstein, I. (2006). Uvod v analizo svetovnih-sistemov. Ljubljana, Založba */cf.
- 51. Young, J. (1999). The Exclusive Society. London, Sage.
- Žižek, S. (2006). Med strahom in terorjem. **Problemi**, št. 5–6, s. 29–48.

Criminological views on freedom and security in post-modern society

Zoran Kanduč, LL.D, Senior Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

The post-modern state of "social affairs" is characterised by an extensive and intensive (in fact totalitarian) expansion of pressures exerted on the ever more autonomous individual (although at the same time more and more socialised), who is expected to reshape his personality potentials – in particular work and consumer capacities – in accordance with structural and heteronymous standards. This must of course be done voluntarily, which is completely in the spirit of the predominant liberal ideology (or objective illusion). In other words, what is considered to be a socio-historical and individual or organisational/institutional necessity ("destiny") should be freely accepted. Such decisions undoubtedly have important psychological repercussions in terms of more or less complex rationalizations used by people to interpret or make sense of activities, which they would never be ready to "authorise" on the basis of their common sense. On the other hand, it seems that a feeling of being threatened (of un-security) has been growing in relation to ecological, health, economic, ontological, identity, existential and, last but not least, criminal risks and dangers.

Key words: post-modern society, security, freedom, democracy, capitalism, conventional crime

UDC: 316.42/.47 + 343.3/.7